

10. Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: пер. з англ. – К.:Таксон, 2003. – 300с.
11. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В Шовкун, А.Олійник; наук. ред. О.Іващенко. – К.: Основи, 1999. – 726с.
12. Дробижева Л.М. Методологические проблемы этносоциологических исследований //Социологический журнал. – 2006. – №3-4 – С.89-101
13. Дробижева Л.М. Этничность в современном обществе //Мир России. – 2001. – №2. – С.14-22
14. Ильин В.И. Социальное конструирование этнических общностей <http://socnet.narod.ru/library/authors/Ilyin/neravenstvo/3.htm>
15. Конструирование этничности: этнические общины Санкт-Петербурга /Под ред. В.Воронкова, И.Освальда. – СПб: Дмитрий Булавин, 1998. – 303с.
16. Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. М.: Аспект Пресс, 1999 – 140с.
17. Майничева А.Ю. Проблемы этничности и самоидентификации в работах зарубежных авторов
18. Режим доступа: http://www.zaimka.ru/01_2004/mainicheva_ethnic/
19. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – 5-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 688с.
20. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 203с.
21. Скворцов Н.Г. Проблемы этничности в социальной антропологии. – М.: СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – 184с.
22. Смит Э. Национализм и модернизм: критический обзор современных теорий наций и национализма: Пер. с англ. – М.: Праксис, 2004. – 458с.
23. Социология: Энциклопедия /Сост. А.А.Грицанов, В.Л.Абушенко, Г.М.Евелькин, Г.Н.Соколова, О.В.Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312с.
24. Таболина Т.В. Этничность и общество: поиск концептуальных решений //Этнология в США и Канаде. – М.: Наука, 1987. – С.148-176
25. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. – М.: Наука, 2003 – 544с.
26. Тишков В.А. Этнос или этничность?
27. Режим доступа: http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/etnos_ili.htm

УДК 316.32

Алексеева О.А., Ракша Д.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології провідний соціолог, провідний соціолог

КОНЦЕПТ “СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ” ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуті питання, пов'язані з теоретико-методологічними засадами концепту соціальних трансформацій, як засобу пізнання сучасних соціальних змін в українському суспільстві.

Ключові слова: соціальна трансформація, парадигми соціальних трансформацій, постсоціалістичне суспільство.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с теоретико-методологическими основаниями концепта социальных трансформаций, как средства познания современных социальных изменений в украинском обществе.

Ключевые слова: социальная трансформация, парадигмы социальных трансформаций, постсоциалистическое общество.

Theoretical and methodological backgrounds of the concept of the social transformation, as a tool for cognition of modern social changes in Ukrainian society are investigated by the authors/

Key words: *social transformation, paradigms of social transformation, post-socialists societies.*

Актуальність теми. У незалежних державах, які утворились на теренах СРСР, серед котрих Україна не є винятком, проходила низка особливих змін (трансформацій). Перебіг соціальних процесів, що відбувався та ще на сьогодні відбувається у цих державах, зокрема в Україні, є не зрозумілим з точки зору усталеного розуміння трансформаційних процесів. Таким швидким, множинним та неочікуваним змінам у новоутворених соціальних системах другого світу достатньо важко надати позитивну чи негативну оцінку, або виконати аналіз суцільного багатовимірного соціального конструювання тільки монодисциплінарною парадигмою без відповідної теоретичної бази (соціологічної, економічної, філософської, політологічної, соціально психологічної, соціальної демографії та ін.), так як в історичному та соціальному планах це є певний феномен. Так, відомий російський соціолог Тетяна Заславська при дослідженні відповідної проблематики в статті “Методологические проблемы исследования посткоммунистических трансформационных процессов” [1] зауважує, “що соціальна трансформація спільнот минулого “другого світу” представляє собою цілісний багатообразний процес, монодисциплінарні проєкції котрого міцно взаємопов’язані”.

Метою даної розробки є дослідження стану соціологічного понятійно-категоріального апарату щодо трансформаційних процесів, а саме “соціальних трансформацій” та їх розвиток в Українському суспільстві.

Оскільки трансформації є предметом розгляду багатьох наук, то у межах кожної з них поняття “трансформація” набуває специфічного напрямку згідно предметної сфери даної науки та має певну систематизацію. Спробуємо зазначити деякі соціальні процеси, якими можна окреслити трансформацію соціальної структури суспільства з точки зору існуючих предметних специфік: - побудова якісно нової соціальної структури суспільства; - а) зміна структур у політичній та державній системах, побудова демократичних відносин у суспільстві з метою розбудови громадянського суспільства, введення багатопартійної системи, перехід до президентсько-парламентської або парламентської республіки західного типу; - перерозподіл як влади всередині еліти так і між різними класами (тобто зміна структури влади); б) зміна і соціальних зв’язків між класами; - створення нових інституціональних форм, які є подібними до соціальних інститутів демократичних, економічно-розвинених країн, що призведе до модернізації суспільства; в) реструктуризація економіки, адаптація економіки пострадянського суспільства до вимог світового ринку, введення нових форм зовнішньо - економічної діяльності, побудова економіки “ринкового типу”; поступовий відхід від економіки “планово-централізованого типу” з її розподільчими функціями; проведення роздержавлення власності, що потребує розробки програм приватизації та її реалізації; розробка правових регуляторів економічних та фінансових відносин; таке ін

Кожний з названих процесів (цей перелік можна поширити) не повністю відтворює сутність поняття “трансформація”, однобічно розглядаючи лише певну, специфічну характеристику трансформаційних процесів. Усі названі соціальні процеси знаходяться у тісних зв’язках між собою, кожний провокує появу іншого та знаходять своє специфічне розкриття у соціологічній парадигмі. Як бачимо, трансформація соціальної структури суспільства складне соціальне явище. Термін “трансформація” походить від латинського “transformatio”, що означає перетворення, перебудова, відозміна. Тому загальному розумінні “трансформація” – це є певна зміна соціальної структури, тобто тісний взаємозв’язок стадій розвитку об’єкта, що, в ідеалі, повинні закономірно слідувати одна за одною та скласти безперервний цілісний рух.

Розглянемо деякі соціологічні парадигми, що пропонуються вченими для вивчення трансформаційних процесів. Вчені зарубіжної соціології, що є новаторами у вивченні

соціальних процесів, розглядають такі парадигми трансформаційних процесів як: модернізаційна парадигма, структуралістська, актортеоретична та культурологічна.

Позитивні спрямування модернізаційної парадигми, що пов'язана з системною теорією, більш вдало використані при визначенні поняття "трансформація" у концепції теоретика цього напрямку, німецького соціолога Цапфа В., котрий розглядав трансформацію як один з типів модернізації. Цапф В. вважає, що трансформація є специфічним типом другої групи модернізаційних процесів (тобто відноситься до різносторонніх наздогоняючих процесів) та надає таке визначення поняттю "трансформація" – це є "перехід від диктатури чи авторитарної системи до демократії та від планової чи командної економіки до ринкової" [2, с. 472]. Окрім того, він наголошує, що "крах модернізації" (тому він і визначає її як "наздогоняючу") вже достатньо вивчено, але "краху трансформації" не було передбачено взагалі на теренах колишнього СРСР. Також він зазначає про незворотну вестернізацію на цьому просторі. Ці два положення, на наш погляд, надають важливого значення модернізаційній парадигмі, яка в певній мірі знайшла своє відбиття у тих соціальних змінах, що відбуваються в Україні. Так, незворотність політичної, економічної та соціальної модернізації в українському суспільстві дещо підтверджують дані соціологічних моніторингових досліджень, що проводились як в межах міжнародного порівняльного соціологічного дослідження (ESS "Європейське соціологічне дослідження" березень-квітень 2005 р.) [3] в Україні так і національних моніторингових опитувань у 1992-2008 роках Інститутом соціології НАНУ [4].

Щодо структуралістської парадигми, то за нею - спрямовуючим вектором розвитку демократичного суспільства є не трансформації в економіці, а перерозподіл як влади всередині еліти та між різними класами (зміна структури влади) так і соціальних зв'язків між класами, тобто зміни соціальної структури суспільства (структурна трансформація). Серед структуралістів, що вивчали трансформаційні процеси, найбільш заслуговують на увагу Баррінгтон Мур та Дітріх Рюшемайер [5]. Наукові розробки Б.Мура [6; 7] вирізняються тим, що у них окреслені шанси та межі діяльності, що пропонуються політичним акторам соціальними структурами. Теоретичні спрямування структуралістської парадигми позитивно виокремлюють її не тільки від модернізаційної парадигми, а і від інших соціологічних теорій, що досліджують трансформаційні процеси. Саме структуралістська парадигма, більш ніж інші, надає можливість для вивчення змін у соціальних структурах.

Зауважимо, українські соціологи, останнім часом все більше приділяють уваги дослідженню впливу змін соціальної структури на розвиток суспільства. Так С.О.Макеєв вважає, що нові структури, коли мова йде про дослідження не є заданими, вони підлягають виявленню. "Структура як диференційована та стратифікована сукупність класів, прошарків, категорій населення виробляється та відтворюється. Інстанціями, відповідальними за цей процес, є інститути – держава, власність, ринок, котрі знаходяться між собою в несиметричних відношеннях та такі, що підлягають змінам" [8, с.12]. Саме структурні трансформації суспільства, що не мали відповідної координації, а ні з боку держави, а ні з боку ринкових важелів управління (ринкової економіки не існувало), останнім часом, як на теренах СРСР так і вже у незалежній Україні, набували хаотичного та не передбачуваного характеру, на інституціональному рівні так і у різних соціальних класах та прошарках.

Деякі положення структуралістської парадигми присутні і в актортеоретичній парадигмі. Найбільш знаними авторами цієї парадигми є Адам Пржеворські [9], Гуїллермо О'Доннел, Пилип Шміттер [10], які інтереси та діяльність окремих груп (акторів) вивчають з точки зору мікросоціологічної перспективи, хоча і спираються у своїй теорії на певні ідеї структуралістської парадигми. Сутність актортеоретичної парадигми полягає у тому, що спосіб діяльності акторів у більшій мірі визначається їх суб'єктивними сприйняттями, ніж об'єктивними чинниками такими як: розподіл та перерозподіл влади між спільнотами соціуму; існуючою економічною системою; сьогоденними інтернаціональними зв'язками; духовним, історичним та культурним спадком. Крім того, автори цього підходу звертають увагу на результати політичної діяльності акторів та доводять, що стратегія діяльності акторів обумовлюється впливом різних груп акторів одна на одну, що надало підстави стверджувати про деяку відносність детермінізму модернізаційних теоретичних концепцій,

які не передбачають належного вивчення політичних змін у соціумі. Зазначимо, що спрямування актортеоретичної парадигми є обмеженим, саме тими положеннями, які у неї є домінуючими, тому що все ж залишається дещо поза увагою фактичні економічні та соціокультурні чинники розвитку суспільства, які, на наш погляд, відіграють важливу роль у трансформаційних процесах. Не дивлячись на всі недоліки актортеоретичної парадигми, історичним фактом є те, що крапку у процесі остаточного розвалу Радянського Союзу було поставлено трьома політичними акторами підписанням 7 –8 грудня 1991 року угоди у Біловезькій Пущі, одним з яких був президент України.

Культурологічна ж парадигма трансформаційних процесів передбачає вивчення: співіснування держави та релігії; морально-ціннісного спрямування суспільства; позитиву чи негативу ставлення культури соціуму до демократії; історичні накопичення (історичний кладязь) суспільства та національні соціальні традиції. Яскравим представником цієї парадигми є Клаус фон Байме [11], що вивчав та обґрунтовував нову ідеологію та трансформаційні процеси політичної культури в східній Європі та інші проблеми, що пов'язані з становленням політичної культури суспільства, зокрема, впливу на неї національних традицій та релігійних відносин. Вважаємо, що політична культура соціуму, його релігійно-культурні та національні традиції завжди мали великий вплив на всі соціальні процеси та явища суспільного розвитку, тому положення культурологічної парадигми доповнюють достатньо суттєво всі інші.

Для України, на наш погляд, саме ця соціологічна парадигма є важливою, тому що завдяки відродженню українських традицій, самоствердження української нації, вона набула не тільки особливого інституціонального розвитку, але і у політичній та соціально-культурній сферах. Завдяки чому, її все більш почали відмежовувати від Росії на початку 2000 років на міжнародному рівні. Важливим є те, що само населення України, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, почало себе все більш ідентифікувати як “українець” (у відсотковому розподілі - 68,9%, 76,1%, 82,1% у 1992, 2000, 2008 рр. відповідно). Окрім того, соціально-політичні процеси, що проходили у неї, набували своєрідного соціокультурного забарвлення, наприклад: то підписання меморандуму принципів взаємодії різних політичних сил (2006 р.); то формування більшості; то розпорошення її (2003, 2006, 2007 рр.); помаранчева революція (2004 р.); то три туру президентських виборів (2004-2005 рр.) та інші події.

Щодо проблеми вияву сутнісних ознак процесу соціальних трансформацій, ми вважаємо, що на кожному рівні соціальної реальності, їх можливо визначити наступними критеріями, показниками:

– макро- рівень - побудова нової соціальної системи суспільства (у державах пострадянського простору, зокрема України: - поступовий відхід від соціалістичного устрою до демократичного, побудова нового типу структури суспільства); (результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження ESS [3], в якому були опитані респонденти з 24 держав Європи у 2004-2005 роках засвідчили, що на запитання “До якої міри Ви задоволені тим, як працює (діє) демократія в країні?” (за шкалою 0 – “зовсім незадоволений”, 10 – “повністю задоволений”) респонденти з України надали такі відповіді: що за середнім балом, який дорівнює 4,31 (стандартне відхилення 2,72) України як держави, в якій вважається, що демократія є встановленою, займає 19 місце серед країн Європи) [3, с.26]. Одним з показників, який вважається, навіть на міжнародному рівні, таким що в певній мірі підтверджує курс на демократичні розбудови країни є “вільне виявлення своїх політичних поглядів”. За даними соціологічного моніторингу НАНУ [4] прослідковується така динаміка, що з 1994 р. до 2000 р. зменшилась майже на 5 % можливість “вільного виявлення своїх політичних поглядів” (з 55,2% до 50,7% відповідно за роками) та достатньо суттєве зростання до 55,3% (2002 р.) і 65,1% (2008 р.). Хоча, за середнім балом по відповідям респондентів на питання суттєвого розшарування немає (1994 р. – 2,4; 2000 р. – 2,4; 2002 р. – 2,3; 2008 р. – 2,5) (воно нівелюється тими, хто відповів “важко відповісти” та “ні”. Звичайно, за одним чи двома показниками не можна робити якихось суттєвих висновків, але все ж зазначимо, що за розглянутою емпіричної інформації міжнародного порівняльного

соціологічного дослідження (ESS) [3] та соціологічного моніторингу НАНУ можливо зробити висновок – владним структурам треба приділяти більше уваги трансформаційним процесам з встановлення демократії у країні;

– мезо- рівень – зміни в устрої на цьому рівні, що безпосередньо впливають на зміни життя суспільства (для України: у політичному спектрі це трансформації партійної системи, у економічному – відхід від планової економіки до ринкової, розвиток підприємницької діяльності, зміни фінансової та інформаційної систем; у соціальному – побудова нової соціальної структури суспільства (поява нових класів та прошарків, зміна цінностей та суспільної моралі, зміни у відношеннях етносів, тощо). Так, за результатами міжнародного порівняльного соціологічного дослідження (ESS) щодо “задоволеності сучасним станом економіки в країні” серед 24 держав Україна займає 22 місце (середній бал 3,1 за шкалою 0 – “зовсім незадоволений”, 10 – “повністю задоволений”). [3, С.30]. Окрім того, аналіз таких показників соціологічного моніторингу НАНУ [4] як “економічна ситуація”, “політична ситуація”, “правова свідомість і соціальний портрет”, “суспільна мораль, конфлікти й довіра” окреслюють дещо неоднозначну, хвилюобразну (то падіння, то знов їх більш жвавий розвиток) ситуацію трансформаційних процесів на мезо рівні;

– мікро- рівень – соціальна диференціація суспільства, що пов’язана з трансформаціями масової свідомості, як наслідок: трансформаціями у поведінці, стилі життя, намірів, мисленні в малих групах, сім’ях, субкультурах, особистісного самовираження та самопочуття та інше (за результатами міжнародного порівняльного соціологічного дослідження (ESS) респонденти України ідентифікували стан свого сімейного доходу як найнижчий серед 24 країн Європи (0,9%) [3, с.38], що безумовно відбивається на соціальному самопочутті та настрої. У соціологічному моніторингу НАНУ розглядаються у динаміці показники, що окреслюють соціальні відмінності, які утворились у суспільстві: “соціальне самопочуття і суспільні настрої”, матеріальний статус сім’ї”, “вільний час, дозвілля”, та інші – є яскравим проявом хаотичності та неупередженості трансформацій соціальної структури (дивись емпіричну інформацію за цими показниками). Коли, наприклад, рівень довіри за всіма розглянутими показниками за середнім балом змінився не суттєво (порівняно у динаміці з 1994 р. до 2008 р.), хоча відмічається не значна позитивна тенденція із деяким коливанням та падінням по роках [4, с.27].

Висновки. 1. Аналіз парадигм сучасної соціологічної теорії трансформаційних процесів наочно завідчує достатньо різні підходи вчених західних країн до розуміння та сутності соціальної трансформації. Представники кожної з розглянутих парадигм вважають, що саме їх парадигма має певні переваги перед іншою, фактично ж вони, дещо перетинаючись, доповнюють одна одну та вивчаючи певні соціальні процеси виходять на дефініцію “соціальна трансформація”. 2. Серед українських вчених, які приділяли увагу трансформаційним процесам загалом домінуючою є точка зору ,згіно якої соціальну трансформацію доцільно розглядати як варіацію еволюційної та бифуркаційної моделей розвитку, що пов’язана з процесом відносно швидкого (плавного або скачкообразного) змінювання системних якостей суспільства як відповідь на вичерпання, або загрозу вичерпання ресурсів конкретної форми розвитку” [див.: 12, с.78]. 3. Не дивлячись на достатньо глибокі теоретичні напрацювання наших вчених все ж більшість цих розробок, ґрутуються на емпіричних моніторингових дослідженнях соціальних трансформацій. Однак, трансформаційні процеси мають і свій специфічний технологічний вектор розвитку – наприклад, реальне впровадження технології розподілу влад можна вважати як реальну протидію корупційними процесам у суспільстві що трансформуються..

Література.

1. Заславська Т.І. Методологические проблемы исследования посткоммунистических трансформационных процессов [Текст] / Т.І. Заславська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків.: Видавничий центр Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, 1999. – С.4. – ISBN 966-623-042-9.

2. Zapf, W. (Hrsg) Theorien des soziale Wandels // Konrady, K.O. et. Al (Hrsg.): Neue wisstn schaftlinche Bibliothek; Soziologie, Bd.31: Königstein/Ts.: Verlagsgr. [Text] / W. Zapf. Athenäum, Hain, 4. Aufl., 1979. – 534 s.
3. Головаха Євген, Горбачик Андрій, Паніна Наталія Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження [Текст] / Євген Головаха, Андрій Горбачик, Наталія Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с. – ISBN 966-02-4170-4.
4. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг [Текст] / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. – К., 2008. – 85 с. – ISBN 978-966-02-4931-8.
5. Рюшемайер Д., Эванс П. Государство и экономические преобразования: к анализу условий эффективного государственного вмешательства [Текст] / Д. Рюшемайер, П. Эванс; перевод. Г. Б. Юдин // Электронный журнал "Экономическая социология", 2011. – Т.12. – № 3 – С. 54–84. – ISBN 1726-324.
6. Moor, B. Moral Aspects of Economic Growth, and Other Essays (The Wilder House Series in Politics, History, and Culture), Cornell University Press, Ithaca, [Text] / B. Moor. NY, 1993. – ISBN 0801433762.
7. Moor, B. Moral Purity and Persecution in History, Princeton University Press, Princeton, Text] / B. Moor. NJ, 2000. – ISBN 0691049203.
8. Макеев С.А. Метаморфоз социальной структуры [Текст] / С. А. Макеев // Проблемы розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції / Соціологічна асоціація України; Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Інститут соціології НАН України; під заг. ред. Куценко О.Д., Судакова В.І. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С.11-17.
9. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке [Текст] / А. Пшеворский, пер. с англ. под ред. проф. Бажанова В.А. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 319 с. – ISBN 5-8243-0054-2.
10. O'Donnell G., Schmitter P. C. Transition from Authoritarian. Tentative Conclusions about Uncerta in Democracies [Text] / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. – Baltimore; London: JohnsHopkinsUniversityPress, 1986. – 96 с.
11. Beyme, K. v., Offe, C. (Hrsg.) Politische Theorien in der Ära der Transformation//Vorstand der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft (Hrsg.): Politische Vierteljahresschrift PVS, Sonderheft 26/1995. [Text] / K. Beyme, C. (Hrsg.) Offe. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. – 389 s.
12. Куценко О.Д. Теоретическая модель самоорганизации в понимании социальной трансформации [Текст] / О.Д. Куценко // Проблемы розвитку соціологічної теорії: Наукові доповіді і повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України; М.О.Шульга (наук.ред.) та ін. – К., 2001. – С.78, С.76-80. – ISBN 966-02-1969-5.

УДК 316.733

Яворська Є.Ф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

КРИЗА ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАНЕПАД ПРОСВІТНИЦЬКОЇ МІСІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Дана стаття присвячена історико-теоретичному аналізу концепцій, які аналізують кризу західної культури в період радикальних ціннісних трансформацій в індустріальному суспільстві.